

Bir Maddi Kültür Öğesi Olarak Türk Giyim Tercihleri Üzerinde Sümerbank Etkisi

Effect of Sümerbank on Turkish Clothing Preferences as a Material Culture Item

İffet PALA ERCAN

Öz

Soyut bir kavram olarak kabul edilen kültür aynı zamanda toplumların kendini ifade ediş biçimi olarak da tanımlanmaktadır. Kültür çeşitlerinden biri olan maddi kültür kavramı üzerine yapılan çalışmalar çok az olup, insanlığın gelişiminin teknolojiyle var olması maddi kültür kavramının da incelenmesini önemli kılmıştır. Maddi kültür nesnelere atıfta bulunmanın yanı sıra kendilerini aşan kültürel ifadelerini de kapsar. Bu çalışmada maddi kültür öğelerinden olan giyim-kuşam unsuru ele alınmıştır. Kişilerin sosyal hayatı üzerinde önemli etkisi bulunan giyim-kuşam, maddi kültürü geliştiren önemli öğelerdendir. Türk giyim kuşam sektörünün önemli yapı taşlarından olan Sümerbank, kumaşları ve özgün desen tasarımları ile Türk kimliğini en iyi yansıtan milli bir tekstil desen stili ve modası oluşturmuştur. Özellikle ekonomik kısıtlamalar nedeniyle malzeme ve renklerin sınırlı kullanımına rağmen, Türk maddi kültürüne önemli katkılar sağlamıştır. Bu çalışmada Sümerbank tarafından giyim kuşam alanında ortaya konulan ürünler afişler üzerinden incelenmiş, maddi kültür tanımları ile olan benzeşimler ve maddi kültüre katkıda bulunduğu noktalar belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Sümerbank, Maddi Kültür, Giyim-Kuşam, Türk Kültürü, Tekstil

Abstract

Culture, considered as an abstract concept, is also defined as the way societies express themselves, and the least studied type is material culture. The fact that the development of humanity exists with technology has made it important to study the concept of material culture as well. Material culture includes references to objects, as well as their cultural expressions that transcend themselves. In this study, the element of clothing,

Dr., Erciyes Üniversitesi,
Mühendislik Fakültesi, Endüstriyel
Tasarım Mühendisliği, Kayseri,
Türkiye.
✉ iffetpalaercan@gmail.com

Geliş/Received: 19.04.2023
Kabul/Accepted: 17.05.2024

which is one of the elements of material culture, is considered. Clothing, which has a significant impact on the social life of people, is one of the important items that develop material culture. Sümerbank, one of the important building blocks of the Turkish clothing sector, has created a national textile pattern style and fashion that best reflects the Turkish identity with its fabrics and original pattern designs, despite the limited use of materials and colors due to economic restrictions, and has made significant contributions to Turkish material culture. In this study, the products put out by Sümerbank, especially in the field of clothing, were examined through posters, the similarities with the definitions of material culture and the points where they contribute to material culture were determined.

Keywords

Sümerbank, Material Culture, Clothing, Turkish Culture, Textile

1. Giriş

Toplumların kendini ifade ediş biçimi olarak tanımlanan ve gelenek-görenek, inanç, töre, alışkanlıklar gibi birçok faktörü de kapsayan kültür soyut bir kavramdır. Genel çerçevede incelendiğinde kültür üç ana gruba ayrılmaktadır. Bunlar; sosyal kültür, ideolojik kültür ve teknolojik kültür adı da verilen maddi kültürdür (Sarıtaş, 2019). İlk defa, 1875 yılında antropolog A. Lane-Fox Pitt-Rivers tarafından kullanılan maddi kültür, "zihindeki belirli fikirlerin dışavuran işaretleri ve sembolleri" olarak tanımlanmıştır (Schlereth, 1985; Bolin ve Blandy, 2003). Maddi kültür insanlar tarafından inşa edilmektedir ve barındırdığı fikirler, inançlar ve anlamlar; insanlar ve nesnel arasındaki bağlantıyı sağlar (Grassby, 2005). Maddi kültür, bireylerin davranış ve düşüncelerinin nesnel üzerinden dış dünyaya yansımalarıdır. İnsanlar tarafından ortaya konulan nesnelere; düşünceler, davranışlar, gelenekler, görenekler, inançlar, alışkanlıklar kısacası yaşam şekilleri hakkında bilgi vermesine maddi kültür adı verilmektedir.

Maddi kültür, birçok kullanımı ve anlamı da içinde barındıran ve son yıllarda gelişme gösteren önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. İlk zamanlarda antropoloji, sanat tarihi, müze bilimi, arkeoloji gibi alanların çalışmalarına sıkça dahil olan maddi kültür kavramı artık birçok disiplinin bir arada kullanıldığı bir çalışma alanı olmuştur (Prown, 1982). Bu disiplinlerarası yapısı ile de farklı yöntem ve bakış açıları içermektedir. Maddi kültür, insanlığın en eski kültürel mirası olarak görülmektedir ve yalnızca en eski şekiller değil, şimdiki zamanda da devam eden geçmişin somut bir biçimi olarak tanımlanır. (Schlereth, 1985)

Kullandığımız giysiler ve benimsemiş olduğumuz ilkeler birer maddi kültür ögesidir. Bu bağlamda kültürel değişimin, toplumların karakteristiklerinin belirlenmesinde önemli olduğu belirtilmektedir. İçinde bulunduğumuz zamanlarda hızlı biçimlerde meydana gelen toplumsal değişim, kültürler arasında da aynı oranda büyük bir etkileşim meydana getirmektedir. Kişilerin kültürel gelişim ve süregelen alışkanlıklarını incelediğimizde giyim kuşam kavramı ilk olarak koruma amacıyla kullanılmıştır ancak gelişme sürecine bakıldığında kültürel fonksiyonları da içerisinde barındıran geniş bir kavram olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bir kültür taşıyıcısı olarak da tanımlanabilen bu kavram; değer yargıları, kültürel - ekonomik koşullar ve töreler gibi öğeler ile şekillendirilmiştir. Eski çağlarda bile sosyal statünün bir göstegesini sayılan giysiler, zorunluluktan ziyade gelenek ve göreneklerin toplumlara sunmuş olduğu bir yaşam biçimidir (Tez, 2008:88).

Ülkemizde uzun yıllardır var olan tekstil, teknoloji ve sanatı aynı anda içerisinde barındıran endüstriyel bir sektördür. Tekstil sektörü incelendiğinde, yüzlerce yılı kapsayan bilgi birikimi, kültür ve deneyimler bulunmaktadır. Bu birikim ile birlikte oldukça geniş bir desen ve motif yelpazesine sahip olan Türk tekstil sektörü özellikle endüstrileşmenin sunduğu olanaklarla daha da ilerlemiştir. Sanayileşmenin hız kavramını da beraberinde getirmesi ve hız ile birlikte 'değişim' kavramının toplumun önemli bir değeri haline gelmesi giyim kuşam kavramı üzerinde de etkili hale gelmiştir (Can ve Özkartal, 2013).

Değişim kavramı ile birlikte 1933 yılında kurulan Sümerbank'ın ana amacı Cumhuriyetin ilk yıllarında tekstil sanayiisini geliştirmek ve ilerletmek olmuştur. Türk tekstil sanayiini bugün eriştiği noktaya Sümerbank taşımıştır. Sümerbank ilk olarak kendi giydiğini kendin doku fikrini uygulamaya

başlamış, sonrasında teknolojinin de gelişmesi ile birlikte dış piyasaya ürünlerini tanıtma fırsatı yakalamıştır. Sümerbank Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayileşmesinde bulunduğu katkıların yanı sıra, kurulan fabrikaları ile Türkiye'nin çoğu bölgesinin (Nazilli, Kayseri gibi) kültürel ve sosyal gelişimine de katkı sağlamıştır. Anadolu'nun birçok bölgesinde bulunan Sümerbank fabrikaları, endüstri kuruluşu olmanın dışında eğitim, eğlence, moda, kooperatifleşme gibi alanları da kapsayan birer sosyal tesise dönüşmüştür. Günümüz giyim-kuşam alışkanlıkları ve kültürü üzerinde büyük etkisi bulunan Sümerbank, geçmiş ve gelecek arasındaki maddi kültürün inşasında da önemli bir rol oynamıştır (Tez, 2008:88).

Bu çalışmada, Türk toplumu üzerinde endüstriyel, kültürel ve sosyal etkisi olan Sümerbank'ın ortaya koymuş olduğu ürünler reklam afişleri üzerinden incelenmiştir. Özellikle giyim-kuşam (tekstil) alanındaki ürünler o döneme ait mevcut gazete arşivleri ve literatürden yararlanılarak ortaya konulmuş, bu ürünlerin maddi kültür üzerine olan etkileri belirlenen anahtar kelimeler üzerinden incelenmiştir. Araştırma, betimsel nitelikte bir tarama araştırmasıdır.

2. Maddi Kültür ve Giyim Tercihleri

Kültür; toplumda yer alan düşünce, söz, eylem, gelenek, dil, materyal, his ve tutum gibi kavramların tümünü içerir. (Czinkota vd, 2001: 32). Belirli bir topluluk tarafından paylaşılan inanç ve değerler, kültür çerçevesinde bir olguyu oluşturur (Pressey ve Selassie, 2003: 355). Kültür; toplumların, milletlerin 'kendisi' olmasına imkan veren ve diğer toplumlardan ayrışmasını sağlayan olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Çetindağ, 2002: 171). En geniş haliyle kültürü tanımlayacak olursak; atalarından kendine miras bırakılan, sanat, örf, adet, kazanılan toplumsal kabiliyetler, alışkanlıklar gibi kavramların bütünüdür. Çeşitli coğrafi bölgelerde ve yörelerde, kökeni farklı milletlerce yapımlı süregelen ürünlere, geçmişte bulunan ürünler başka bir deyişle tarih tarafı da eklendiğinde, kültür varlıklarının ne denli bir geniş yelpazeye sahip olduğu gözlemlenebilir (Barışta, 2003).

Amerikalı antropolog White'a göre kültür üç ana gruba ayrılmaktadır: Sosyal kültür, ideolojik kültür ve teknolojik kültür. Bu üç madde içerisinde en az incelenen teknolojik kültür bir diğer adıyla maddi kültürdür. İnsanın gelişimi teknolojiyle var olmaktadır ve bu yüzden insanlığın maddi kültürünün (tarihsel teknolojik gelişimi) incelenmesi önem kazanmaktadır. (Sarıtış, 2019).

Maddi kültür, kültürle ortaya çıkan materyal olarak da bilinmektedir. Maddi kültür, dünyada emekle ortaya çıkan içsel bir zekâdır. Glassie, maddi kültürün başlangıç noktasının maddeler olduğunu ancak bitme zorunluluğunda maddelerin olmadığını belirtmiştir. Maddi kültür; insan düşünce ve hareketlerini anlamlandırmak için odak noktasına nesnelere alır (Glassie, 1999:41.)

Günümüz dünyasında tartışmalı bir terim olarak görülen maddi kültür kavramı, insanlığın duygu ve düşüncelerini yansıttığı somut ürünler olarak kabul edilmektedir. Kültür insanlar tarafından her daim manevi, duygusal ve sözlü olarak algılanmaktadır. Bir başka deyişle kültür terimi maddesiz olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden kültür bizler için soyut ve kalıplaşmış bir kavram olduğundan elle tutulması, hissedilebilmesi imkansız hale gelmiştir. Halbuki dış dünyayı incelediğimizde var olan pek çok ürün, üç boyutludur. Örneğin bir halı, bir nazar boncuğu veya bir otomobil üç boyutlu olarak yaşamımızda yer almaktadırlar (Sarıtış, 2019).

Bireyler, kültürün ortaya koyduğu bir temeldir ve kültürel faktörleri incelediğimizde günlük yaşamımızın büyük bir çoğunluğunu kapsamaktadır. Yeme-içme, giyim kuşam, yaşama, seyahat etme gibi durumları büyük ölçüde kültür kavramı belirlemektedir. Ayrıca bireyler birbirlerinden farklı kültür yapılarında yetiştiklerinden dolayı, herhangi bir olayda birbirlerinden farklı davranışlar sergilemektedirler (Penpence, 2006:57). Kültürün en önemli öğelerinden olan giyim geçmiş yüzyıllarda kimliğin tanımı için de kullanılan başlıca kriterlerdendir. Tüketimin de en görünür hali olan giyim, kimliğin yaratılmasındaki başlıca etmenlerdendir. Giyim tercihleri insanların hem belirli bir zaman dilimine uygun görünümlere (diğer bir deyişle moda) ilişkin güçlü taraflarını, hem de çok sayıda seçeneği içerisinde barındıran kültürün belirli bir biçimini kendi amaçları doğrultusunda nasıl yorumladıklarını incelemek için eşsiz bir alan sunmaktadır (Crane, 2000: 11).

Toplumda bulunan bireylerin konumlarının algılanma şekillerini ve statülerinin sınırlarının belirlenmesi kriterlerini ortaya koyan giyim tercihleri, toplumsal statünün de en görünür kriterlerinden

birdir (Crane, 2003:12). Moda; ekonomik ve teknolojik gelişmeler ile birlikte toplumların çağdaşlık gelişmeleri, ahlak normları, gelenek ve görenekleri doğrultusunda ilerlemektedir. Yeni olan, bütün alışkanlıkları alt üst eden, insanı modernleştiren bir öge olarak ele alındığında, modanın Türk toplumunun uygarlaşma sürecine ve maddi kültürüne önemli katkı sağladığı söylenebilir (Koca ve Koç, 2010:263)

3. Sümerbank'ın Kuruluşu ve Türk Tekstil Sektörü

Günümüz işletmelerinin sadece kar elde etme amacına odaklı birimler olması tüm kesimler tarafından kabul gören bir konudur. Kar elde etme her ne kadar geleneksel bir amaç olsa da bunun yanında işletmelerin topluma hizmet, işletmenin devamlılığını sürekli kılmak ve toplumsal sorumluluğa katkıda bulunma gibi birçok çağdaş hedeflerinin de olduğu sıkça vurgulanmaktadır (Demir vd, 1997:37-40). İşletmelerin toplum hayatından ayırık birimler olmadıkları gibi olayları ya da olguları daha öncesinde planlayıp yönlendirebilen aktif birimler olma zorunlulukları da bulunmaktadır. Bu sebeple işletmelerin görevleri sadece üretmek ve kazanç sağlamaktan ziyade bütün alanlarda ve konularda topluma önder olmak ve örnek teşkil etmektir (Karalar, 2005:58-59). Sümerbank; Cumhuriyet'in özellikle ilk yıllarında Türkiye'nin sanayileşmesinde bulunduğu katkıların yanı sıra, kurulmuş olan endüstri kuruluşları ile de Türkiye'nin birçok yerinde kültürel ve sosyal ilerlemede etkili olmuştur. Anadolu'nun birçok bölgesinde yer alan Sümerbank fabrikaları, endüstri kuruluşu olmanın dışında fabrikalarda bulunan kütüphane, sinema ve tiyatro salonları ile birer sosyal tesise dönüşmüştür. Sümerbank-Nazilli basma fabrikasında bir caz grubu kurulmuş, birçok sanat sergisi kurgulanmış ve Halkevi'nde biçki-dikiş kursları faaliyet göstermiştir. Fabrika elemanlarına dinlenme zamanlarında dünya klasiklerini sunan Sümerbank fabrikaları, Sümerbank'ın kuruluş felsefesini en iyi şekilde yansıtmıştır (Baydar, 1999: 144).

Sümerbank'ın toplum üzerindeki sosyal etkilerinin yanı sıra tekstil alanında getirmiş olduğu yenilikler de Cumhuriyet döneminde büyük ilerlemelerin kaydedilmesine olanak sağlamıştır. Cumhuriyet öncesi Türk tekstil tarihi incelendiğinde çok geniş bir motif ve desen yelpazesine sahip dokumacılık öne çıkmaktadır. Dokumacılık, Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra hızlı bir biçimde ilerlemesini sürdürmüştür. Ancak Anadolu, etkili bir kumaş üretim merkezi olmasına karşın günümüze ulaşabilen kumaş örnekleri oldukça kısıtlı sayıdadır (Önder, 1996:330 16. Yüzyıl, Osmanlı döneminde özellikle dokuma türündeki kumaşların en gelişmiş dönemi olarak sayılmaktadır. Kumaş, motif ve desenler incelendiğinde çoğunlukla çinilerde bulunan motifler ve desenler farklı oranlarda ve dekoratif düzenler dahilinde kullanılmıştır. (Kuban, 2004:194). Ancak devletin ekonomik imkanlarının da sınırlı hale gelmesi ile lüks kumaş imalatı da gitgide azalmaya başlamıştır. Bu sebeple Batı kumaşları 16. yüzyılın sonunda Türk piyasasına giriş yapmıştır. Buna karşın yerli dokumaların yerini alabilmesi on sekizinci yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Çünkü dokuma sanatı on sekizinci yüzyıla gelene kadar geleneklerini muhafaza etmiştir. Batı kumaşlarının Türk piyasasına giriş yapması desen ve motiflerde de kendini göstermiştir. Osmanlı kadifelerinde görülen taç motifleri İtalyan kumaşlarından gelmiştir. Bununla birlikte yine sıkça karşılaştığımız ananas ve enginar gibi motifler de bu kültüre ait motif ve desenlerdir (Aslanapa, 2005:363).

Türk kumaş tekniği, halk ve saray tezgahlarında olmak üzere iki farklı şekilde dokunarak ilerlemiştir. Çözücü ve atkısı ipekli, bazen altın ve gümüşle sırmalı kalınca kumaşlara "kemha", zemine oranla süslemesi daha kabarık kadife türüne "çatma", ipekten gümüş veya altın sırmalı tellerle karışık dokunmuş olan kumaşa "diba", som sırma ve ipekle dokunmuş kumaşlara "seraser", altın doku maya "zerbaft", ipekten renkli parlak kumaşlara "atlas" adı verilmiştir. Osmanlı'da bu dokuma türleri; üç etek, şalvar, kaftan gibi giysilerde çokça kullanılmıştır (Sözen, 1983:307).

Osmanlı imparatorluğunun siyasal ve ekonomik anlamda gerilemesi tekstil alanını da olumsuz yönde etkilemiş, Türkiye'de cumhuriyetin kurulması ile birlikte pek çok alanda olduğu gibi tekstil tasarımı ve üretiminde de geniş reformlar uygulanmıştır. Tekstilde ilk olarak endüstrileşmeye geçilmiş ve yalnızca üretim değil aynı zamanda tasarım eğitimi de önem kazanmıştır (Tez, 2009:88). Sümerbank'ın 1933 yılında kurulması ile birlikte Türk tekstil sanayii bugün eriştiği noktaya taşınmıştır. Kendi giydiğini kendin doku fikri ile yola çıkan ve toplum geneline bu fikri adapte eden Sümerbank, sonrasında teknolojik gelişmeler ile birlikte ürünlerini dış piyasaya tanıtmaya şans bulmuştur. Ekonomik

kısıtlar sebebi ile daha az malzeme ve renk kullanımları olmasına karşın Sümerbank, kumaşları ve kendine özgü desen ve motifleri ile ulusal bir tekstil desen üslubu ve moda ortaya çıkarmıştır. Bir maddi kültür öğesi olarak Sümerbank, Türkiye'nin modernizasyon projesine ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan önemli katkılarda bulunmuştur. Sümerbank, giyim ve dokuma üreticilerinin devlet tarafından korunmaya alınmasını sağlamıştır. Ayrıca kendi kumaşlarını, kendi özgün desenlerini üreterek Anadolu genelinde bir moda devrimi yapmıştır. Sümerbank kumaşlarının üretimi ve kullanımı ilk olarak toplumda yerli malı kullanımını pekiştirmiştir. Bu sayede yerli üretim, dayanıklı ve ucuz kumaşlar dar gelirli toplumun tercih sebebi olmuştur. Çoğunlukla %100 pamuktan üretilen basma, pazen ve poplin kumaşlar kullanılmasına rağmen, Türk sateni gibi farklı dokuma örgülerine de tasarımlarda yer verilmiştir (Himam, 2011).

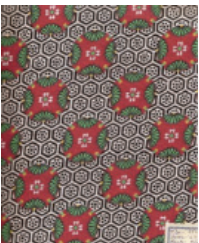
4. Sümerbank Desen ve Giyim Unsurlarının Afişler Üzerinden İncelenmesi: Sümerbank-Maddi Kültür İlişkisi

Ülkemizde çok uzun yıllardır var olan tekstil, teknoloji ve sanatın birarada bulunduğu önemli bir alandır. Türkiye tarihinde tekstil, uzun bir tarihsel birikim, bilgi birikimi, kültür ve deneyimler barındırmaktadır. Bu birikim ile birlikte çok geniş bir motif ve desen yelpazesine sahip olan tekstil sektörü, endüstrileşmenin de sunmuş olduğu imkânlarla ilerleme kaydetmiştir (Can ve Özkartal, 2013:120-136). Endüstrileşmenin Türk tekstiline olan etkileri, tam anlamıyla Cumhuriyet ve sonrası dönemlerde hissedilmiştir. Ancak bu etkiler, tüm sanayi ve sanat dallarında olduğu gibi tekstil alanında da bazı olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Sorunların merkezinde, tasarımcıların ekonomik anlamda büyük yarışın olduğu küreselleşen dünyada tasarımlarıyla var olabilme ve tutunabilme zorluğudur. Ağır koşullar sebebi ile tekstil tasarımcıları bu durumun üstesinden gelebilmek için iki farklı yol izlemişlerdir. Birincisi taklit etme, ikincisi ise tasarımlarında basit ve temel yapılar kullanmadır. Ancak bu durum ile birlikte tasarımcılar yapmış oldukları tasarımlarda sahip oldukları kültürel kimliklerini tam anlamıyla yansıtamamışlardır (Can ve Özkartal, 2013). Bu çalışmada özellikle Cumhuriyet sonrası tekstil atılımı olan Sümerbank'ın maddi kültüre olan etkisi araştırılarak Cumhuriyet sonrası maddi kültür öğelerinden olan giyim kuşam değişimi afişler üzerinden incelenmiştir.

Araştırma metodu olarak betimsel nitelikte tarama araştırması yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırma yaklaşımı özellikle geçmişte var olan ya da günümüzde de süregelen durumları var olduğu biçimlerde betimlemeye yarayan bir yaklaşımdır (Karasar, 2009:77). Tarama yaklaşımı adı verilen bu yaklaşım, araştırılması amaçlanan örneklemin belirli özelliklerini belirlemek amacıyla veri elde edilmesini ve toplanmasını amaçlar (Büyükoztürk vd. 2014:14). Araştırma kapsamında Cumhuriyet gazetesi arşivleri, Sümerbank süreli yayınları ve Sümerbank kütüphaneleri taranmıştır. Bu bağlamda özellikle tekstil alanında var olan afişler çalışmaya dahil edilerek verilerin zenginleştirilmesi amaçlanmıştır.

Literatüre bakıldığında ekonomik kısıtlar sebebi ile sınırlı renk seçeneklerine karşın, Sümerbank kumaşları yerel üretim ile üretilmiştir ve farklı tasarımları bulunmaktadır (Şekil 1). Bu durum da Anadolu'da Sümerbank maddi kültürünün yaratılmasını sağlamıştır. Kumaşların tasarımına, fonksiyonellik, dayanıklılık, rahatlık, modülerlik, yerellik ve ulaşılabilirlik gibi özgün tasarım özellikleri de eklenmiştir (Himam ve Tekcan, 2014:221-25).

Şekil 1: a) Üretilen pamuklu kumaşlara uygulanan Sümerbank deseni (İzmir Ekonomi Üniversitesi Sümerbank Arşivi). **(b)** Erken Dönem Sümerbank Desenleri (Er, 2011)

(a)

(b)

Sümerbank'ın giyim-kuşam üzerine olan etkisini ortaya koyan bir diğer madde basma baloları olmuştur. Fabrikanın özellikle de Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nın kendine özgü geleneklerinden bir tanesi olan Basma Baloları, fabrikanın Ulu Önder tarafından açıldığı 9 Ekim gecelerinin vazgeçilmez haline gelmiştir (Şekil 2). Basma balosu da ismini, o geceye katılacak olanların kıyafetlerinden almaktadır. Kadınlar geceye basmadan dikilen elbiseleri ile, erkeklerin takımları ise yine basmadan dikilen kravat ve yaka mendilleri ile süslenip tamamlanmaktadır (Adalığ, 2006: 5).

Şekil 2: Nazilli basma balosu (Adalığ, 2006)

Amerikan yaşamının giysilerde öne çıktığı önemli örnekler bakıldığında Türk kadın giyim modasının bu kültürden çok fazla etkilendiği gözlemlenmiştir. 1950'lerde nüfusun büyük bir kısmının kırsalda yaşadığı dönemlerde, Sümerbank tarafından üretilen basmalar batılı moda dergilerinde bulunan modeller baz alınarak evlerde dikilmiştir ve Türk kadını için yeni kıyafet seçenekleri ortaya konulmuştur. Modeller, Sümerbank tarafından çıkarılan dergilerde bulunan çeşitli kalıplarla ve düzenlenen defilelerle ülke genelinde hemen hemen tüm sınıflardan kadınların giyim tercihlerinin bir parçası olmuştur (Özbay, 1995). Şekil 3 (a)'da görüldüğü üzere afişlerde geçmiş ve gelecek birarada kullanılarak yerellik ve batılı olma hali birlikte işlenmiştir. Sümerbank'ın giyim kuşam üzerindeki etkisinde bir diğer konu yerellik olmuştur. Sümerbank'la birlikte köyden kente göç sürecinde bir dönüşüm yaşanmış ve Sümerbank kumaşları özellikle orta ve alt sınıf için de erişilebilir hale gelmiştir. Sümerbank kumaşları öncelikle toplumda yerli malı kullanımını pekiştirmekle birlikte dayanıklı ve ucuz kumaşlar özellikle düşük gelire sahip toplumun tercih sebebi olmuştur (Özbay,1995). Sanayi Kongresi Talimatnamesinin başlangıç metninde "yerli mallarımızın miktarını çoğaltmağa, cinslerini metanet, zarafet, nefaset ve sair evsafı itibar ile yabancı mümasil mallar derecesine getirmeğe ve fiyatlarını ucuzlatmağa çalışmaktır" ifadesi bulunmaktadır. Bu yönde alınan kararlar incelendiğinde özellikle tekstil endüstrisinde pamuklu, yünlü, ipekli kumaşların üretimi ile halıcılık ve trikotaj alanlarında yerli üretimin geliştirilmesi öncelikli olarak kabul edilmiştir (Himam ve Tekcan, 2014: 221-25). Sümerbank afişlerinde de bu tema çoğu zaman yansıtılmıştır (Şekil 3 (b)).

Şekil 3: (a), (b) Sümerbank Reklam Afişleri (Cumhuriyet Gazetesi Arşivleri)

(a)

(b)

Sümerbank'ın maddi kültüre olan yansımalarında önemli bir diğer konu da ikili yaşam biçimleridir (Şekil 3(a)). Türk modernleşme projesi ile birlikte gündelik hayatta değişimler yaşanmış ve toplumda ikili yaşam şekilleri görülmeye başlanmıştır. Modernleşme sürecinde kadınlar için sadece dış görünüşlerinde değil aynı zamanda toplumsal statülerinde ve kültürel yapılarında da bir dizi değişim öngörülmüştür. Cumhuriyet kadını, yeni Türk ailesi yapısı içerisinde eşi ile ev içi sorumluluklarını birlikte üstlenmiş ve sosyal yaşamında da söz sahibi olmuştur (Himam ve Tekcan, 2014:221-25). Sümerbank afişlerinde bu modernize olma durumu ve kadın-erkek eşitliği de giyim tercihleri üzerinden vurgulanmaktadır (Şekil 4(a)). Giyim-kuşamın önemli unsurlarından olan ayakkabı kültürü de bu dönemde gelişim ve ilerleme göstermiştir. 1923 yılında Cumhuriyetin ilanından 1950'lere kadar olan dönem kayıtlara ısmarlama ayakkabı dönemi olarak geçmiştir (Naksali, 2006:195). Cumhuriyetin ilanından sonra savaştan çıkmış olan Anadolu halkının gelir seviyesi düşüktür ve bunun paralelinde ayakkabıya olan talep de kısıtlı hale gelmiştir. Cumhuriyet döneminde kısıtlı talep ve üretimin tamamen el emeğine dayanması gibi nedenler de ayakkabı üretiminin kısıtlı hale gelmesinin sebeplerindendir. Şehir ve kasabalarda yaşayanların önemli bir bölümünün ısmarlama ayakkabı giydiği bu dönemde, sipariş üzerine ayakkabı üreten ayakkabı ustaları vardır. Anadolu'da ayakkabı tarihi denildiğinde Millî Mücadele yıllarının ön plana çıktığı görülür. O yıllara dair "Orta Anadolu ayağı çıplak gezerdi. Köylü köyünden çıkıp şehre gideceği zaman çarığı eskimesin diye ancak şehre yaklaştığı zaman çarığını ayağına giyerdi" gibi söylemler bulunmaktadır (Naksali, 2006:195). Bu dönemde şehirlerin önemli bir bölümü ısmarlama ayakkabı giyerken, kasabalarda da sipariş üzerine ayakkabı üreten ayakkabıcılar bulunurdu. Kasabaların önemli bir bölümü ve köylülerin tamamı yaz aylarında ürettikleri çarık, çapula, yemeni, köşker ve benzeri deriden üretilmiş ayakkabılar, kışın ise mest ve lastik giyerlerdi (Kastan, 1999:18)

Cumhuriyet'in ilanıyla çağa ayak uydurmaya çalışan Türk halkının düşünce dünyasında yapılacak yeniliklerle birlikte, görüntüde daha modern bir tablo çizilmesi, ilerleme yolunda alınacak önemli bir adım olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de ayakkabı üretimi 19. yüzyıla kadar tamamen el işçiliği üzerine kurulmuştur. II. Mahmut döneminde öncelikli amacı asker ayakkabısı üretmek olan Beykoz Deri ve Kundura Sanayi Müessesesinin Beykoz'daki deri fabrikası 1933'de Sümerbank'a katılmıştır. Bu devir işlemi ile birlikte asker ayakkabısı üretiminin yanı sıra her tür ayakkabı üretimi yapılmaya başlanmıştır. 1942'de tümüyle makineleşen ve yılda 3 milyon çift ayakkabı üretebilecek kapasiteye ulaştırılan bu fabrika, maddi kültür öğelerinden giyim kuşam üzerinde oldukça etkili olmuştur (Şekil 4 (b)). (Kuru ve Paksoy:831)

Şekil 4: (a), (b) Sümerbank Reklam Afişleri (Cumhuriyet Gazetesi Arşivleri)

(a)

(b)

5. Sonuç

Maddi kültür kavramı ve giyim-kuşam ögesi ele alınarak yapılan bu çalışmada, Sümerbank'ın kurulmasıyla kültürü etkileyen öğelerin yer aldığı afişler incelenmeye çalışılmıştır. Maddi kültür alanında ortaya konan literatür araştırmalarını incelediğimizde; nesnelere, insanların yaşam biçimlerini, inanışlarını, düşünce ve davranışlarını ortaya koyan ürünler olduğu açıkça görülmektedir. Nesnelere yüzyıllar boyu değişim ve gelişime uğramış, kişilerin yaşamlarından izler barındırmıştır. Bu sebeple nesnelere insanların yaşamlarının önemli birer parçası olduğu söylenebilir. Genel anlamda işlevsellikleri ile ele alınan nesnelere, kendilerine yüklenen anlamları da kullanım biçimleri ve tasarım alanları üzerinde etkili olmuştur. Yüklenen bu anlamlar, nesnelere bir kültür unsuru haline getirmekle birlikte toplumların kültürlerini anlamada da önemli bir rol üstlenmişlerdir. Maddi kültür kavramı da bu çerçevede ortaya çıkmıştır ve arkeoloji, antropoloji, tarih gibi birçok disiplinin çalışma alanıdır (Prown, 1982; Bolin ve Blandy, 2003; Sarıtaş, 2019). Maddi kültür ile ilgili yapılan çalışmalar ele alındığında, belirli kültürlerin simgesi haline gelmiş ikonik nesnelere araştırmalarda daha çok yer aldığı belirlenmiştir. Fakat maddi kültür konusu gündelik hayat, gündelik hayatta kullanılan nesnelere, bu nesnelere üreten ve kullanan insanlar ve bu insanların yaşam biçimleri ele alındığında daha kapsamlı bir bilgi sağlayacaktır. Dell Upton, James Deetz gibi maddi kültür kavramı alanında çalışmaları bulunan birçok araştırmacının da üzerinde durduğu konu, gündelik yaşamımızda kullandığımız sıradan nesnelere önem vermek, bu nesnelere kullanan insanların yaşam biçimleri üzerinde durmak ve bu nesnelere ile ilgili maddi kültür çalışmaları yapmanın önem kazanması konularıdır (Bronner vd., 1985; Bolin ve Blandy, 2003). Bu bağlamda kar elde etmenin yanı sıra Türk toplumunun gelişiminde sosyal bir görev edinen ve maddi kültürünün oluşumunda önemli katkılar sunan Sümerbank'ın gündelik hayatın en önemli unsurlarından olan giyim kuşam tercihleri üzerine olan etkisi araştırılmıştır.

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, Sümerbank'ın tekstil alanında en önemli gördüğü konulardan birisi desen çalışmaları ve tasarımları olmuştur. Ortaya konan eserlerde elde edilen en önemli unsur ise yerelliktir.

Maddi kültür alanında önemli çalışmaları olan Warren E. Roberts, geçmişin geleneksel maddi kültürünü vurgulaması gerektiğini çalışmalarında belirtmiştir. Roberts, sanayi öncesi geleneksel maddi kültürün farklı biçimlerde günümüze kadar devam etmekte olduğunu ve endüstriyel malzeme kültürüyle etkileşime girdiğini ortaya koymuş, böylece maddi kültürün merkezinin, geçmişin geleneksel maddi kültüründen kaynaklandığını söylemiştir. Bununla birlikte Roberts, kültürel bağlamlarını anlayamadığımız sürece eserleri anlayamayacağımızı, bu sebeple eserlerin nasıl yapıldığını ve nasıl kullanıldığını, kısaca içinde geliştikleri toplumu iyi anlamak gerektiği konusunun üzerinde durmuştur (Bronner vd., 1985). Maddi kültürün bu yönü incelendiğinde geçmişten gelen birikimlerin endüstrileşmenin de etkisi ile yeni kültürlere desenler üzerinden aktarılması Sümerbank desen çalışmalarında en dikkat çeken noktalardan biri olmuştur. Aynı zamanda yerel üretim vurgusu Sümerbank'ın ana temalarından biridir. Sümerbank kumaşları önce toplumda yerli malı kullanımını pekiştirmekle birlikte dayanıklı, ucuz ve dar gelirli olan halkın tercih ettiği kumaşlar haline gelmiştir. Cornelius Osgood'un da belirttiği üzere nesnelere hakkındaki fikirlerin yanı sıra bu nesnelere üretmek için gereken insan davranışı hakkındaki fikirleri de sunması maddi kültüre yapılan en büyük katkılardan biridir (Bolin ve Blandy, 2003). Yerel üretimin teşvik edilmesi ve giyim kuşam alanında odak noktası haline getirilmesi de bu durumun önemli örneklerindedir.

Maddi kültür alanında başka bir çalışma da Amy Gazin-Schwartz (2001)'a aittir. Araştırmacı maddi kültürü ritüeller ve gündelik yaşamla ilişkilendirmiştir (Bronner vd., 1985). Sümerbank tarafından başlatılan ve geleneksel hale getirilen basma balolarının da maddi kültürün özellikle giyim unsurunun geliştirilmesinde ve ritüellerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında büyük etkisi olduğu söylenebilir.

Stott'a göre maddi kültür çalışması yalnızca başka zaman ve yerlerden gelen eserlerin incelenmesiyle değil çağdaş ve yakın zaman nesnelere ve bu nesnelere dünyamızdaki yerlerinin de incelenmesiyle olur (Blandy ve Bolin, 2012). Çünkü maddi kültürün amacı; nesnelere yaşamın bir parçası olarak karşılaştığımız her yerde kullanımını incelemektir. Bu sayede insan davranışları geliştirilebilir ve yaşam kalitesini iyileştirmeye yönelik kullanılabilir. (Bronner vd., 1985) Sümerbank afişlerinde en dikkat çeken detaylardan biri de geçmiş ve geleceğe ait unsurların bir arada kullanılmasıdır. Özellikle kadın giyim kuşamı üzerinde ortaya konan bu görüntü, toplumun yaşam şekillerinin değişimi, giyim

unsurlarının her alanda ve kullanım yerinde kendi bağlamında incelenmesi üzerinden maddi kültüre olan katkısını ortaya koymaktadır.

Jules David Prown ise maddi kültürü “belirli bir topluluğun ya da toplumun belirli bir zamanda inançlarının, değerlerinin, fikirlerinin, tutumlarının eserleriyle yapılan çalışma” olarak tanımlar (Prown, 1982; Bronner vd., 1985). Sümerbank’ın maddi kültüre olan yansımalarında önemli bir diğer konu da ikili yaşam biçimleridir. Türk modernleşme projesi ile birlikte gündelik hayatta değişimler yaşanmış ve toplumda ikili yaşam biçimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ikili yaşam biçimlerinin gazete reklamları üzerinden topluma sunulması maddi kültürü etkileyen öğelerdendir (Himam ve Tekcan, 2014:221-25).

Bu çalışma ile Sümerbank’ın amacının ‘kar elde etmenin yanı sıra Anadolu’da modern yaşam kurmak’ olduğu incelenen afişler aracılığı ile ortaya konulmuştur. Afişlerde bulunan öğeler incelendiğinde kadının toplumdaki yeri ve modernize edilme süreci, giyim- kuşam öğelerinin dönüşümü açıkça görülmektedir. Her alanda etkisini gösteren Sümerbank, Türk tekstil sanayiinin bugünkü ulaştığı noktaya gelmesinde öncülük etmekle kalmamış, kendi kumaşlarını özgün desenleri ile tasarlayarak Anadolu’da bir moda devrimi yaratmıştır. Bunu yaparken Türk kültürünü gözardı etmemesi, geçmişten gelen deneyim ve birikimlerini endüstri olanakları ile harmanlaması ve buna uygun olarak geliştirdiği kumaşlar ve giyim tercihleri ile Türk maddi kültürüne önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca toplumda yerli malı kullanımını pekiştirmesi ve her sınıf için erişilebilir olması, Batı kültürünü doğrudan almayıp Türk kültürüne uygun hale dönüştürmesi Türk maddi kültürüne sağladığı diğer katkılardandır.

Kaynaklar

- ADALIĞ, B. (2006). Atatürk Nazilli’de. *Nazilli Müze Kurma ve Koruma Dernek Bülteni*, Yıl, 3, 9.
- ASLANAPA, O. (1993). Türk Sanatı, Remzi Kitabevi. *Basım, İstanbul*, (s 116).
- BARIŞTA, Ö. (2003). Halkbilimi Müzeciliği ve El Sanatları. *Türkiye’de Halkbilim Müzeciliği ve Sorunları Sempozyum Bildirileri, Yayına Hazırlayanlar: Öcal Oğuz-Tüba Saltık Özkan, Gazi Üniversitesi THBMER Yayını, Ankara*, 71-77.
- BAYDAR, O. (Ed.). (1999). *75 yılda çarklardan chip’lere*. Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- BOLIN, P. E., & BLANDY, D. (2003). Beyond visual culture: Seven statements of support for material culture studies in art education. *Studies in Art Education*, 44(3), 246-263.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., ÇAKMAK, E. K., AKGÜN, Ö. E., KARADENİZ, Ş., & DEMİREL, F. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri (2. Basım). *Ankara: Pegem Akademi*.
- CAN, Ö., & ÖZKARTAL, M. (2013). Endüstrileşmenin Cumhuriyet Dönemi sonrası tekstil-moda tasarımında kimlik arayışına etkileri. *Art-e Sanat Dergisi*, 6(11), 120-136.
- CRANE, D., & ÇELİK, Ö. (2003). *Moda ve gündemleri: giyimde sınıf, cinsiyet ve kimlik*. Ayrıntı Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi Arşivleri
- ÇAĞMAN, F. (1983). Osmanlı Sanatı, Anadolu Medeniyetleri III. *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul*.
- ÇETİNDİAĞ, Y. (2002). Türk kültüründe hayvan ve bitki motifinin seyri. *Türkler Ansiklopedisi*, 4(4), 171-182.
- ALPUGAN, O., DEMİR, H., OKTAV, M., & ÜNER, N. (1997). İşletme ekonomisi ve yönetimi. *İstanbul: Beta Yayınları*, 25-29.
- ER, F. D. (2011). *Sümerbank İzmir Halkapınar Basma Sanayii Müessesesine ait desen albümlerinin incelenmesi, arşivlenmesi ve korunması* (Doctoral dissertation, DEÜ Güzel Sanatlar Enstitüsü).
- GLASSIE, H. (1999). *Material culture*. Indiana University Press.
- GRASSBY, R. (2005). Material culture and cultural history. *Journal of Interdisciplinary History*, 35(4), 591-603.

HİMAM, F. D., & Tekcan, E. (2014). Erken Cumhuriyet Dönemi Terzilik Kültürü ve Ulusal Maddi Kültürün İnşası. *CTAD: Journal of Modern Turkish History Studies*, 10(20).

İKTİSAT, M., & MERKEZİ, T. C. U. (1930). Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar. *Cumhuriyet Matbaası, İstanbul*.

KARALAR, R. (2005). Genel İşletme,(Ed.: Güneş. N. Berberoğlu), Anadolu Üniversitesi Yayınları, 5. Baskı, *Eskişehir*.

KARASAR, N. (2009). Bilimsel araştırma yöntemi (19. bs). *Ankara: Nobel yayın dagitim*.

KASTAN, C. (1999). Ayakkabının Tarihçesi & Ayakkabı Teknolojisi. İstanbul: Türkiye Umum Ayakkabıcılar Fedarasyonu Yayın.

KOCA, E., & KOÇ, F. (2010). Gençlerin dinledikleri müzik türlerinin giyim tarzlarına etkisi. *Journal of New World Sciences Academy, Vocational Education*, 5(2), 37-49.

KOCA, E., KOÇ, F., & VURAL, T. (2008). Kültürlerarası etkileşimde giyim kuşam.

KUBAN, D., & KANGAL, S. (2004). *Çağlar boyunca Türkiye sanatının anahatları*. Yapı Kredi Yayınları.

KURU, S., & PAKSOY, C. Anadolu'da ayakkabı ve cumhuriyet dönemi ayakkabı kültürü.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi (1930). Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar. *Cumhuriyet Matbaası, İstanbul*.

NAKSALİ, E. G. (2006). Anadolu'nun Ayak Sesleri. *National Geographic Türkiye, National Geographic Society'nin Resmî Yayını, Eylül*, 65, 195.

ÖNDER, M. (1996). *Şaheserler konuştukça* (No. 351). Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları.

ÖZBAY, F. (1995). Kadınların Ev içi ve Ev dışı Uğraşlarındaki Değişme, 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar. *İstanbul: İletişim Yayınları*, 129, 158.

PENPEÇE, D. (2006). Tüketici Davranışlarını Belirleyen Etmenler: Kültürün Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.

PRESSEY, A. D., & SELASSIE, H. G. (2003). Are cultural differences overrated? Examining the influence of national culture on international buyer-seller relationships. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 2(4), 354-368.

PROWN, J. D. (1982). Mind in matter: An introduction to material culture theory and method. *Winterthur portfolio*, 17(1), 1-19.

SARITAŞ, S. (2019). Methodological and theoretical approaches to material culture in folklore.

SCHLERET, T. J. (Ed.). (1999). *Material culture studies in America*. Rowman Altamira.

SÖZEN, M., & AKŞİT, İ. (1983). *Tarihsel gelişimi içinde Türk sanatı*. Akşit Kültür, Turizm, Sanat Ajans ve Ticaret Limited Şirketi.

Sümerbank Arşivi, İzmir Ekonomi Üniversitesi.

TEZ, Z. (2009). *Tekstil ve giyim kuşam sanatının kültürel tarihi*. Doruk.

Summary

Culture, which is accepted as an abstract concept, is generally defined as immaterial and spiritual. The term culture, which we can also define as the way societies express themselves; It covers many factors such as tradition-custom, belief, custom, habits. However, culture is divided into three main groups. Material culture, which we call social culture, ideological culture and technological culture. Material culture is the reflection of the behaviors and thoughts of individuals to the outside world through objects. It is called material culture when the objects put forward by people give information about their thoughts and behaviors, traditions and customs, beliefs, habits, briefly their way of life. The concept of material culture, which was frequently included in the studies of fields such as anthropology, art history, museum science, archeology, has now become a field of study where many disciplines are

used together. The clothes we use and the principles we adopt are elements of material culture. In this context, it is stated that cultural change is important in determining the characteristics of societies. The social change that occurs in rapid forms in the times we live in creates a great interaction between cultures at the same rate. Textile, which has existed for many years in our country, is an industrial sector that includes technology and art at the same time. When our textile sector is examined, there is knowledge, culture and experience covering hundreds of years. With this accumulation, our textile sector, which has a wide range of patterns and motifs, has advanced even more with the opportunities offered by industrialization. In addition to its contributions to the industrialization of the Republic of Turkey, Sümerbank also contributed to the cultural and social development of most regions of Turkey with its established factories. Sümerbank factories, located in many regions of Anatolia, have turned into social facilities apart from being an industrial establishment. Having a great influence on today's clothing, Sümerbank played an important role in the construction of the material culture between the past and the future. In this study, the element of clothing, which is one of the material culture elements, is discussed. When considered as an element that modernizes people, it can be said that clothing is one of the important criteria that develops material culture. Sümerbank, which is one of the important building blocks of the Turkish clothing industry, has made significant contributions to Turkish material culture by creating a national textile pattern style and fashion that best reflects the Turkish identity with its fabrics and original designs, despite the limited use of materials and colors due to economic restrictions. In this study, the products put forward by Sümerbank especially in the field of clothing were examined, the similarities with the definitions of material culture and the points that contributed to the material culture were determined. In particular, the products in the field of clothing (textile) were revealed by using the existing newspaper archives and literature of that period, and the effects of these products on material culture were examined through the determined keywords. The research is a descriptive survey research. With this study, it has been observed that Sümerbank's aim is to establish a modern life in Anatolia as well as to make profits. Showing its influence in every field, Sümerbank not only pioneered the Turkish textile industry to reach the point it has reached today, but also created a fashion revolution in Anatolia by designing its own fabrics with unique patterns. While doing this, it has made significant contributions to Turkish material culture by not ignoring Turkish culture, blending the experience and knowledge from the past with industrial opportunities, and with the fabric, clothing preferences and lifestyles it has developed accordingly. In addition, reinforcing the use of domestic goods in the society and making it accessible to all classes, transforming the Western culture directly into the Turkish culture are among the other contributions it provides to the Turkish material culture.